

HUGO HEGELAND:

Biskop Agardh – en framsynt ekonom

Professorn och från 1835 biskopen i Karlstad Carl Adolph Agardh har som nationalekonom visat sig vara långt före sin tid. Hos honom möter man resonemang som kunde vara hämtade ur dagens ekonomisk-politiska debatt, skriver professor Hugo Hegeland i denna artikel, som är resultat av att han varit opponert vid en doktorsdisputation vid Göteborgs universitet. Han diskuterar några av Agardhs ekonomiska teorier, och att de inte vann samtidens bevägenhet förklarar han med att de inte alltid var utförda men också med att Agardh hade en benägenhet att sväva ut i ett romantiskt bildspråk, inte helt avpassat till ämnet. Agardh var dessutom en stridbar man i allt han företog sig, och möjligen var det därför som Karl Johan inte ville ha honom i statsrådet när han kom på tal, inte som finansminister utan som ecklesiastikminister.

En av de stora gestalterna i det svenska 1800-talets kulturhistoria är Carl Adolph Agardh (1785–1859). Han började som botanist och matematiker, och blev 1810 en botanices demonstrator och adjunkt i ekonomi vid Lunds universitet. Två år senare fick han en professur i ekonomi. Den låga lönen föranledde honom att söka ett prebende och han blev kyrkoherde i St Peters kloster och Norra Nöbbelövs pastorat. Därpå följde riksdagsmannaskap i prästeståndet, och han blev intresserad och mycket avancerad skolpolitiker. Han blev också medlem av Svenska Akademien och ville även bli medlem av statsrådet. Det ville dock inte andra, och han fick "nöja sig" med biskopet i Karlstad som slutpost i karriären.

Om denne polyhistor och märklige man har Bengt Wallerius skrivit en mycket intressant avhandling – den sista som efter dispens ventilerats vid Göteborgs universitet enligt det gamla systemet. (Carl Adolph Agardh. Romantikern – politikern. Tiden i Lund [till 1835] Gbg 1975. Hans far var för den förste som år 1903 – likaledes efter dispens – disputerade vid detta lärosäte.) Någon fullständig biografi finns nämligen inte tidigare över Agardh. Den lär också vänta på sig. Wallerius har begränsat sin uppgift till tiden fram till biskopsutnämningen år 1835 och behandlar Agardh främst som samhällstänkare, nationalekonom och skolpolitiker mot bakgrund av dennes förankring i svensk naturvetenskaplig tradition och i romantikens idéer. Men han hoppas på fortsättning i en kommande del som behandlar biskopstiden.

Wallerius välskrivna avhandling handlar till nära hälften om Agardhs insatser i eko-

nomi. Av den anledningen har jag – i egen-
skap av respondentens egen opponent –
närmare granskat det framlagda resultatet.
Det blev för mig en stor överraskning att
Agardh i viktiga ekonomiska frågor låg
långt före sin tid, liksom att i hans skrifter
möta resonemang som kunde vara hämtade
ur dagens ekonomisk-politiska debatt. Jag
kan inte se annat än att Wallerius övertygan-
de visar att Agardh förtjänar en betydligt
mer framskjuten plats i svenska nationaleko-
nomers historia än vad vi hittills givit ho-
nom.

I en artikel i denna tidskrift år 1942 om
"Den ekonomiska vetenskapens grundlägg-
ning i Sverige" berömmar visserligen Eli F
Heckscher Agardhs stort upplagda arbete
Försök till statsekonomisk statistik öfver Sve-
rige (1851–57) trots att det både är svårt att
upptäcka någon plan i verket och att det är
starkt präglad av Agardhs konservativa och
romantiska samhällsuppfattning och inte
kan utgöra någon utgångspunkt för meto-
disk forskning, än mindre för ekonomisk
teori i någon mening. Heckscher erkänner
likväl att "man kan icke neka att framställ-
ningen delvis var icke blott lysande utan
om genialisk" (s 680). Och det är dessa
"stänk av genialitet" som man möter även i
Agardhs övriga skrifter i ekonomi. Där finns
förvisso slagg. I ljuset av dagens kunskap är
det lätt att peka ut enkla felsslut. Men plöts-
ligt glimmar det till av en klarsyn som inte
mattats av vare sig 150 års erfarenheter av
praktisk politik eller modern ekonomisk teo-
ri.

Frågar man sig varför Agardh inte rönt
den uppskattning han rimligtvis borde ha

fått, varför han hade så svårt att övertyga sin
samtid även i frågor där han så uppenbart
hade rätt, torde förklaringen vara att han i
sin argumentering alltför lätt lockades till
överdrifter. Han visar i varje fråga där han
engagerar sig en benägenhet för bräcklig re-
torik. Gärna tillgriper han ett bildspråk fyllt
med romantiska utsvävningar som snarare
stötte bort anhängare än förvärvade några.
Och han lämnade ofta stora blottor som
hans motståndare, inte minst Hans Järta,
obarmhärtigt utnyttjade. Krediten är en Pe-
gusus med vingar av statspapper, replikera-
de Järta som svar på Agardhs "förföriska fi-
nanspoesi" om statsskuldens fördelar.

Ändå hade jag önskat att Wallerius något
påverkats av Agardhs framställningskonst
och starkare understrukit dennes förtjänster
framför allt som engagerad debattör i eko-
nomisk-politiska frågor. Det är inte särskilt
lätt att få ett grepp om vad Agardh säger och
vad han menar, då Wallerius valt den krono-
logiska framställningsformen, vilket väl skett
för att tillgodose ett biografiskt krav, satt
punkt vid år 1835 och själv inte är ekonom
av facket. En systematisk genomgång och
framställning av Agardhs tankar i ekonomi
och politik bör tydligare ha visat både fram-
syntheten och ofullkomligheten. Jag skall
här ta upp ett par områden där det för nuti-
da läsare torde vara av stort intresse att höra
Agardhs uppfattning.

Penningmängdens betydelse

Att det finns ett samband mellan penning-
mängd och prisnivå torde få förneka. Det
fick man klart för sig – om inte förr – un-

der 1500-talet när guld och silver, som utgjorde det dominerande bytesmedlet, började strömma in över Västeuropa i ökad mängd. Upptäckten av Amerika fick därmed en påtaglig effekt för de många handelsidkande köpmännen: priserna steg kraftigt.

När man började teoretisera över detta förhållande, lanserades två förklaringar. Enligt den ena blev följden endast att priserna steg i samma proportion som mängden betalningsmedel. Denna teori fick namnet kvantitetsteori och innebar att om penningmängden tex fördubblades, skulle också prisnivån fördubblas. Därmed förutsatte man att penningens omloppshastighet samt produktionen (eller omsättningen) inte skulle påverkas. Eller också hävdade man att erfarenheten visade att det var huvudsakligen prisnivån som påverkades.

Enligt den andra förklaringen, och till den anslöt sig Agardh, skulle en ökning av penningmängden först stimulera näringslivet och följaktligen leda till ökad handel, medan det kunde ta åtskillig tid innan prisnivån påverkades. Betydligt mer komplicerade förklaringar har senare presterats och även premierats.

Vilken uppfattning man hyste i denna fråga hade givetvis stor betydelse för den ekonomiska politik man förordade. Det är särskilt tydligt i Agardhs fall när han i statskuldsfrågan och i realisationsfrågan kom att driva mycket bestämda linjer, vilka ådagalade långt större framsynthet än hans motståndare.

Agardh hade tagit del av den internationella diskussionen, om ock i måttlig omfatt-

ning. Han var sålunda väl insatt i merkantilisternas och fysiokraternas läror, han hade en tid vistats i Paris och lyssnat på den kände ekonomen J B Say, vars huvudarbete han studerat grundligare än något annat. Han hade givetvis också läst Adam Smiths berömda *Wealth of Nations*, låt vara sannolikt i en förkortad version. Men Agardh är inte lätt att följa i sin argumentering. Dels använder han – enligt egen uppfattning följer han därvid gängse språkbruk – termen rörelsekapital för begreppet cirkulerande penningmängd, men också andra och vanligare synonymer, dels blandar han ihop begreppet rörelsekapital i sin egen tolkning med begreppet kredit. Han hävdar tex att "all fattigdom... egentligen icke är något annat än brist på penningar" (Penningbrist och penningeväsendet, s 10) men är fullt klar över att det inte räcker med att endast öka penningmängden för att råda bot på fattigdomen. Ökningen måste styras till produktiva verksamheter. De stora sedelemissioner, som ägt rum i Sverige i samband med det olycksaliga finska fälttåget 1808–09, var följaktligen improduktiva. De ledde blott till ökad spekulation och därmed till stigande priser.

När Agardh så starkt betonar betydelsen av en ökad mängd pengar, tar han för givet att en ökad kreditgivning kräver detta som underlag för expansionen. Han anser sålunda att det inte finns något utrymme för en ökad omloppshastighet hos pengarna. Även om man utan svårighet kan peka ut inkonsekvenser i Agardhs analys, är hans grundsyn riktig: Landets samlade ekonomiska verksamhet var för liten i förhållande till

folkmängden för att utrymme skulle kunna skapas för ett inhemskt sparande som kunde utgöra underlag för en ökad kreditgivning. Oaktat han energiskt pläderar för ett ökat enskilt sparande och var en av tillskyndarna till våra första sparbanker och själv fungerade som ordförande i en sparbankstyrelse, är han övertygad om att dessa insatser är otillräckliga. Därför söker han efter andra möjligheter att öka krediten. Så föreslår han införandet av en statsskuld med vars hjälp man skulle stimulera den totala ekonomiska aktiviteten och därigenom skapa utrymme för ökat sparande – en helt keynesiansk uppfattning!

Statsskulden och realisationsfrågan

När sedelinlösningen i slutet av år 1808 de facto upphörde, fick Sverige en sk pappersmyntfot. Snart började de cirkulerande sedlarnas värde sjunka i förhållande till silvrets värde, och diskussionen om vilken penningpolitik som borde föras blev allt livligare. De som yrkade på sedelindragning bemöttes med argumentet att en sådan skulle få allvarliga följder med hänsyn till den rådande bristen på kredit. Allteftersom sedelcirkulationen ökade, krävdes en större mängd silver som underlag för en sedelinlösning och ett återställande av silvermyntfoten. Agardh hävdade emellertid och till en början helt ensam, att uppfattningen att man måste ha full silvertäckning för den cirkulerande sedelmassan var ohållbar. Som Wallerius mycket riktigt påpekar, berör Agardh här "ett förhållande av central betydelse i all sedeltäckningspolitik av senare datum: full täck-

ning är inte alls behövlig, ty sedelmassan stannar vid en valutareform (realisation) till större delen kvar ute i rörelsen enligt den tes, som första gången formulerades i Peels bankakt med dess teori om ett irreducibelt minimum" (s 57).

Agardh menade att penningmängdens omfattning anpassade sig efter rörelsens behov, dvs handelns och produktionens behov. En mer ingående diskussion om dessa invecklade kreditteoretiska sammanhang seglade upp i England i början av 1800-talet. Det är inte uteslutet att Agardh kommit över något inlägg i frågan. Han drev i varje fall en mycket konsekvent och mycket modern linje i sedelinlösningsfrågan liksom i realisationsfrågan, dvs frågan om till vilket reducerat värde de cirkulerande sedlarna skulle utbytas mot nya sedlar, inlösbare i silver.

I diskussionen om hur sedelinlösningen skulle gå till visade Agardh prov på såväl originalitet som verklighetsanknytning. Han ville koppla samman även sedelinlösningen med införandet av en statsskuld. Staten skulle byta ut den överflödande sedelcirkulationen mot obligationer. Då erhöll man en dubbel effekt: Dels skulle prisnivån stabiliseras, dels skulle de utgivna statsobligationerna bilda underlag för en kreditgivning som stimulerade näringslivet till ökad produktion och samtidigt gav innehavarna ränta.

I sitt försvar för införandet av en statsskuld argumenterar Agardh på ett sätt som kunde ha hämtats från modern tid. Naturligtvis finns där överdrifter och ohållbara påståenden, tex när han hävdar att statsskuldssystemet bidrar till att utrota enskilda skuldförhållanden, vilka han ansåg ha myc-

ket olyckliga effekter. Tillspetsat låter det: "Förr var det största vänskapsprofvet, att gå i döden, nu är det att gå i borgen för en vän" (Ytterligare om statsskulden, s 78). Åtskilliga torde för övrigt inte uppleva någon distinktion, trots författarens kursivering!

Det viktiga är dock att Agardh klart insåg att frågan om statsskuldens roll i samhälls-ekonomi inte gällde hur stor denna skuld var i och för sig, vilket ju mången fortfarande tycks tro, utan vilken verkan räntorna på skulden hade: "... statsskuldens större fördelagtighet i ett land än i ett annat... beror på dess sammanhang med öfvriga förhållandena i landet; hufvudsakligen på sättet att uptaga räntan derföre. Är landets beskattning der förut tryckande, så vore det mer än oförstånd, att genom införandet af ny statsskuld vilja göra denna börda tyngre" (ibid, s 81). Detta är mycket avancerat och först in på 1900-talet började denna uppfattning uttryckas även i läroböcker i nationalekonomi.

Av särskilt intresse är att när Agardh utreder sambandet mellan sparande, investering och ränta, stöter man på en argumentering som föregriper ingen mindre än Knut Wicksell och dennes berömda analys i *Geldzins und Güterpreise* (publicerad år 1898). Agardh skriver sålunda:

En af orsakerna, hvarföre räntebärande kapitaler uppkomma i ett land, är att all industri, som fortvarar, gifver en högre afkastning än penningräntan. Detta öfverskott öfver penningräntan representeras af producentens risque, besvär, bekymmer och kunskap. Penningräntan är så mycket lägre, som allt detta vid en production är större. Skulle det hända för en kor-

tare tid, att afkastningen af en industriegren faller under penningräntan, så faller genast denna industriegrens capital-värde så lågt, att räntan deraf stiger öfver penningräntan" (ibid, s 73).

Det är som bekant just skillnaden mellan penningränta och realränta som utgör utgångspunkten i Wicksells förklaring av konjunkturrörelserna. Om Wicksell inspirerats av Agardhs skrifter, som han bör ha läst, är för mig omöjligt att avgöra. Ett klarläggande på denna punkt vore av stort doktrinhistoriskt värde.

Den ekonomiska liberalismen

Konsekvent och aktuell syns mig Agardh också vara i sin kritik av den ekonomiska liberalismen. Hans utgångspunkt är Adam Smiths lovprisande av den fria konkurrensens alla fördelar. Till skillnad från flertalet samtida ekonomers bedömning låter Agardh sig inte imponeras av argumenteringen i *The Wealth of Nations*. Vad han vänder sig emot är emellertid inte teorin som sådan. Agardh var förvisso inte någon ekonomisk teoretiker. Han var i hög grad en praktikens man som sysslade mycket med lantbrukshushållningens faktiska problem, som varmt ivrade bl a för ökade kreditmöjligheter åt jordbruket.

Vad Agardhs kritik främst gäller är uppfattningen att man kan tillämpa den fria marknadshushållningens princip även på en nation betraktad som en helhet. För honom var nationen mer än summan av en mängd små marknader. Staten var en organism, ett självständigt objekt ovanför och utanför de enskilda medborgarna. Därför kunde han

inte, som Wallerius framhåller, acceptera den individuella frihet gentemot staten som den ekonomiska liberalismen förkunnade, och som i första hand innebar begränsningar i statens rätt att ingripa och styra det egna landets ekonomi.

Den ekonomiska liberalismen hade ju formulerats som en reaktion mot både merkantilismens reglerande statshushållningslära och fisiokratismens ensidiga gynnande av jordbruket. Men Agardh insåg begränsningarna i försvaret för en ohämmad konkurrens. Om den enskilde strävade efter sitt ekonomiska bästa var det ingalunda säkert att han därigenom även främjade nationens bästa. Med sin internationella inriktning bortsåg den ekonomiska liberalismen från att intressemotsättningarna mellan staterna kunde leda till minskat ekonomiskt framåtskridande för vissa stater till fördel för andra. Därför kunde en regering inte stillatigande åse tex protektionistiska åtgärder i ett land i förhoppning om att den internationella konkurrensen skulle lösa problemen.

Den ekonomiska liberalismen var en lära som passade i ett "naturtillstånd uti förhållanden mellan människor utan andra pligter än Naturens, på en jord der den eviga friden råder" (Granskning av Stats-Ekonomiens Grundläror, s 280). I verkligheten arbetade varje land på att utveckla sitt eget välstånd på de andras bekostnad. Att därför tillämpa frihandelsläran på Sverige, som fortfarande var ett outvecklat land, vore synnerligen oklokt. Agardh gör i sammanhanget det riktiga konstaterandet att England inte praktiserat någon frihandel förrän dess industri blivit överlägsen varje annat lands. Och han

fortsätter med en argumentering som kunde varit hämtad direkt från dagens försvar för restriktionerna i fråga om sko- och textilimport: Från beredskapssynpunkt bör ett land vara självförsörjande i fråga om viktiga förnödenheter! Vid ett krigsutbrott är det sålunda inte likgiltigt vad den inhemska produktionen kan erbjuda. Frågan om frihandel måste därför bedömas mot bakgrunden av kravet på ett lands oberoende!

Helt följdriktigt argumenterar Agardh för skyddstullar. Här är han faktiskt före den berömde Friedrich List i sin plädering för statens skyldighet att genom olika åtgärder främja uppbyggandet av industrier till dess att den egna nationen kommit på konkurrenskraftig nivå med ekonomiskt utvecklade länder. Bengt Wallerius erinrar om att den som först påpekat de många överensstämmelserna mellan Agardh och List är Gunnar Heckscher (i Svensk Konservatism före representationsreformen, II, s 229) och att Heckscher anser det vara uppenbart att det inte gärna kan vara okunnighet om List som förklarar varför Agardh underlåtit att anföra honom. Men Wallerius framhåller – och det är en viktig invändning – att "Heckschers iakttagelser rör Agardh under 1850-talet, då hans stora arbete *Försök till en stats-ekonomisk statistik öfver Sverige* blir till, och han tycks ha förbisett att Agardh redan under 1820-talet skrev i samma anda som List, och detta vid en tidpunkt, då det närmast var otänkbart att han känt till honom" (s 154–55).

Lists kända verk *Das nationale System der politischen Oekonomie* publicerades först 1841 men nådde snabbt internationell upp-

märksamhet. Det är en långt mera genomarbetad analys av uppfostringstillars betydelse och av ekonomiska system överhuvudtaget än vad vi möter i Agardhs arbeten. Ändå måste man ge Agardh det erkännandet att han både i princip och i praktik såg lika klart som någonsin List. Utgångspunkten för deras kritik av den ekonomiska liberalismen var densamma: att man inte kan skilja mellan ekonomi och politik – en tes som Gunnar Myrdal senare drivit med kraft.

Man kan beundra Agardhs mångsidighet, men frågan är om man inte snarare borde beklaga den. Man saknar en koncentrerad

och helhjärtad insats på varje område han ägnade sig åt. Hans otvetydiga stänk av genialitet kom aldrig riktigt till sin rätt i den splittrade verksamhet han lockades till. Där- om var han säkert själv medveten. Så slutade han sitt liv som "en av motgångar och besvikelser drabbad man" för att citera Bengt Wallerius inledande ord till avhandlingen. Trots sina kunskaper i ekonomi drabbades han under sin biskopstid dessutom av en lika förödande som förödmjukande konkurs i ett försök att även vara brukspatron. Snilletts gränser är snäva.